

sluitend voor de toeristen. Ook dit hoofdstuk is echter weer erg kort en roept veel vragen op. Zo stelt de auteur dat aan de hand van ansichtkaarten de ontwikkeling van het badtoerisme in Egmond aan Zee is te volgen, waarbij hij onder meer een afbeelding van een badkoetsje toont, met daarbij de opmerking: 'In je badpak kon je namelijk niet zomaar naar de zee wandelen!' (p. 43) Weer geeft de auteur geen datering voor dit fenomeen en uit een dergelijke afbeelding wordt uiteraard ook niet duidelijk of mannen en vrouwen beiden van deze koetsjes gebruik maken, of dat wellicht alleen de allerrijksten die koetsjes gebruikten. De auteur hamert zelf in eerdere hoofdstukken steeds op het gebruik van andere bronnen naast het visuele materiaal, om zo de foto's zoveel mogelijk in hun context te plaatsen. Dat gaat hem zelf af en toe redelijk af, maar ook hij trapt in de valkuilen die hij zelf gedefinieerd heeft. Misschien had hij zich daarom beter tot één uitgebreidere *casestudy* kunnen beperken.

Na een checklist waarin al het voorgaande nog eens kort wordt uiteengezet, volgt een essay over het documenteren van hedendaagse volkscultuur. Dit is vooral een uitwijding over de projecten die het Nederlands Centrum voor Volkscultuur onderneemt om nieuw bronnenmateriaal te creëren, iets waarin ook archieven steeds bedrevener worden.

De auteur wijdt nog een nuttig hoofdstuk aan auteursrecht en gebruiksvergoedingen van foto's en geeft een overzicht van een aantal belangrijke fotocollecties. Wat ik daar mis is een lijstje van handige internetsites. De site www.geheugenvannederland.nl wordt hier bijvoorbeeld niet genoemd, omdat die geen eigen collectie heeft, terwijl het juist bijzonder handig is dat je op die site in veel collecties tegelijk kan zoeken.

Het cahier is mooi en uitgebreid geïllustreerd, maar inhoudelijk hinkt het naar mijn smaak teveel op twee gedachten. Onderzoekers die voor het eerst met beeldmateriaal in aanraking komen zijn gebaat bij meer praktische informatie. Voor onderzoekers die wel veel met beeldmateriaal werken zou een uitgebreidere versie van Van der Zeijdens verhaal over het 'oude' Brabant en 'de Egmondse' interessanter geweest zijn.

Vibeke Kingma
Freelance historicus

Keetie E. Sluyterman, *Kerende kansen. Het Nederlandse bedrijfsleven in de twintigste eeuw* (Amsterdam: Boom, 2003) 389 p. ISBN 9053528903

Met het schrijven van *Kerende Kansen* heeft Keetie Sluyterman een lacune gevuld in de geschiedschrijving van het Nederlandse bedrijfsleven. Zij heeft op basis van een ruime verzameling aan bedrijfsgedenkbouken en breder opgezette studies naar sectoren en tijdvakken, in combinatie met haar eigen rijke ervaring in bedrijfsarchieven en anderzortige bronnen een uitgebreide studie geschreven die het middenveld tussen algemene sociaal-economische studies en bedrijfsmonografieën vult.

De opzet van het boek is chronologisch, met een onderverdeling in een viertal tijdvakken. Uitgangspunt is de gevoerde strategie van Nederlandse ondernemingen. De strategie wordt vanuit een vijftal perspectieven geanalyseerd, te weten de interne organisatie, de externe organisatie, de internationale oriëntering, management en arbeidsverhoudingen en ten slotte de houding ten opzichte van de staat. Het eerste deel gaat over de aanloop naar de twintigste eeuw tot aan het uitbreken van de Eerste Wereldoorlog, gevolgd door een beschrijving van het bedrijfsleven gedurende de beide oorlogen

en het interbellum. De naoorlogse periode wordt in twee delen gesplitst door een breuklijn in 1975.

Als een rode draad loopt de bedrijfsgeschiedenis van Philips en in wat mindere mate een drietal andere multinationale bedrijven (Koninklijke Shell, Unilever en AKZO) door het boek. Door hun lange geschiedenis kunnen ze dienen als een goed illustratiemateriaal voor de veranderende strategieën gedurende de twintigste eeuw.

Sluyterman laat zien hoe uitgebreid en veelomvattend haar kennis is van het Nederlands bedrijfsleven. Tal van voorbeelden worden gegeven bij de vele subthema's en tijdsverschijnselen die aan de orde komen. Interessant is het te zien wat de invloed is geweest van de organisatieadviesbureaus met hun prediking van de op Amerikaanse leest geschoede theorieën. Zij zijn een mooie illustratie van de veranderingen gedurende de vorige eeuw. De indruk beklijft dat Nederland, en waarschijnlijk zelfs heel Europa, met een zekere vertraging steeds weer ten slachtoffer valt aan de managementmodes uit de vs. Maar dit verschijnsel gaat, zo lijkt het, voornamelijk op voor het grootbedrijf. Hiermee is tevens één van de zwakkere kanten van dit overzichtswerk genoemd. Het midden-, maar vooral het kleinbedrijf krijgt onvoldoende aandacht. Hoewel in de inleiding een tip van de sluier wordt opgelicht van de grote verschuivingen binnen de Nederlandse economie (tabel 1), komt dit in de rest van het boek onvoldoende uit de verf. De *grote vier* en hun soortgenoten bepalen de toon terwijl de naamloze winnaars en verliezers uit het midden- en kleinbedrijf in de marge blijven.

Landbouw, bosbouw en visserij, maar ook de kleurrijke veelheid aan nieuwe kleinschalige ondernemingen onder de vlag van de zogenaamde *nieuwe economie* gedurende de laatste decennia van de twintigste eeuw blijven onderbelicht. De focus op het (industriële) grootbedrijf maakt inzicht in bijvoorbeeld de mobiliteit binnen de top 100 moeilijk. Wellicht dat een inschatting van de samenstelling van het bedrijfsleven aan begin en einde van elk der behandelde tijdvakken de analyse zou hebben vergemakkelijkt. Het ontbreken hiervan werpt de vraag op of een thematische hoofdindeling in plaats van de primair chronologische aanpak de waarde van deze studie niet nog groter zou hebben gemaakt.

De holistische aanpak van het Nederlandse bedrijfsleven levert een tamelijk één-dimensionaal beeld op. Regionale ontwikkelingen komen slechts sporadisch aan de orde terwijl deze toch sterk gekoppeld lijken aan de sectorale verdeling van de Nederlandse economie en de structuur van het bedrijfsleven. De uitgebreide behandeling van Nederlands-Indië (nu eens kolonie, dan weer buitenland) roept dezelfde vraag op. De Caribische eilanden en Suriname die gedurende een nog veel langere periode van de twintigste eeuw onderdeel waren van de economie van het koninkrijk, komen daarentegen niet aan de orde, terwijl bijvoorbeeld toch elf procent van de investeringen buiten Nederland in 1973 daar werden gepleegd. Dit betekende toentertijd een derde plaats, alleen voorafgegaan door Europese Unie en de Verenigde Staten.

De verwachting die de term *bedrijfsleven* in de titel oproept wordt door de gehanteerde aanpak niet helemaal vervuld. Hoewel Sluyterman in de inleiding nog stelt dat de ontwikkelingen van de Nederlandse bedrijfsgeschiedenis zullen worden belicht 'vanuit het perspectief van de individuele bedrijven en hun leiders' (p. 12), blijft dit toch beperkt tot een eenzijdige groep van veelal industriële multinationals. Het lijkt erop dat ook de historici in dezelfde val lopen als de *management consultants* met hun focus op de vs. Taylor, Chandler en hun navolgers hebben de focus al te nadrukkelijk gestuurd in de richting van de grootschalige industriële ondernemingen. Sluyterman constateert zelf dat de relatief kleine omvang van de Nederlandse bedrijven ertoe heeft

geleid dat de organisatiestructuur niet dezelfde aandacht heeft gekregen van de historici als die van Amerikaanse bedrijven (p. 139).

In het bijzonder ten aanzien van de meest recente decennia, waarvan de typeringen in het publieke debat werden gekenmerkt door clichés als *globalisation* en *new economy*, had een meer structurele analyse tot een duiding van de heersende, en wie weet, repeterende trends kunnen leiden. De geschiedenis van zowel starters als faillissementen zou de geschiedenis van het bedrijfsleven een extra dimensie geven die de macro-economische aanpak ontbeert.

Deze constatering laat evenwel onverlet dat Sluyterman een waardevolle bijdrage heeft geleverd aan de geschiedschrijving van het ondernemerschap in een economie die voor een belangrijk deel geschoeid is op dienstverlening. Dit boek zal de theorievorming over de Nederlandse ondernemingen alsmede de aandacht voor hun rijke geschiedenis ongetwijfeld een extra impuls geven.

Hans Simons

Utrecht

Arjan Poelwijk, *'In dienste vant suyckerbacken'. De Amsterdamse suikernijverheid en haar ondernemers, 1580-1630* (Hilversum: Verloren, 2003) 310 p. ISBN 9065507671

De economische bloei van de Republiek in de zeventiende eeuw wordt over het algemeen toegeschreven aan de handelsactiviteiten van de kooplieden. Over het aandeel van de nijverheid aan de economische voorspoed is tot nu toe minder bekend. Met zijn onderzoek naar de Amsterdamse suikerbakkers in de periode 1580 tot 1630 wil Arjan Poelwijk een bijdrage leveren aan de summiere kennis over vroegmoderne ondernemers in de nijverheid. Hij kiest voor de suikerbakkerij, waarin ondernemers dikwijls de handel in het product combineerden met de verwerking ervan, om aan te kunnen sluiten bij literatuur over de handel. Ook kan de ontwikkeling van de suikernijverheid in Amsterdam vanaf het begin worden gevolgd en wordt de Amstelstad al snel het suikercentrum van West-Europa.

Het doel van het onderzoek is tweeledig. Enerzijds beoogt de auteur de organisatie van de suikernijverheid in Amsterdam weer te geven. Anderzijds wil hij de economische en sociale kenmerken van de Amsterdamse suikerbakkers in de periode 1580-1630 beschrijven en analyseren. Ook het boek bestaat uit twee delen. Het eerste hoofdstuk in het eerste deel beschrijft de ontwikkeling van de Europese en Antwerpse suikernijverheid, en de productiegebieden van ruwe suiker.

Het tweede hoofdstuk is toegespitst op de Amsterdamse praktijk. Onder andere de opvallend afwezige bemoeienis van het stadsbestuur met de suikernijverheid en de afwezigheid van een gilde komen hier aan de orde. De auteur gaat kort in op de verspreiding van de suikerraffinaderijen over de stad en op de arbeidsverdeling binnen de bedrijven. Dit hoofdstuk, waar enkele suikerbakkers met name worden genoemd, kan worden gezien als een voorproefje van het tweede deel van het boek. De basis hiervan is een uitgebreide prosopografie, die is toegevoegd in de bijlagen en waarin alle 92 Amsterdamse suikerbakkers uit deze periode met hun kenmerken staan.

De herkomst van de suikerbakkers vormt het onderwerp van het derde hoofdstuk. Echter, in hoofdstuk één kwam de verschuiving van de raffinage-industrie van Antwerpen naar Amsterdam reeds aan de orde, waarbij de auteur vraagtekens zette bij de in